

اسرار عبادات از منظر امام خمینی

□ میرحسین مبلغ

کلیات

ضرورت فلسفه احکام

عبادت در اسلام دارای ابعاد گوناگون و بس عمیق است، پیمودن تمامی آداب و اسرار و قلمرو آن ممکن نیست. از این رهگذر بر همگان لازم است از عامی و عارف که پیوسته و مکرر در باب عبادات بیاندهند تا به قدر وسع و توانایی به بخشی از معارف و اسرار آن متعبد گردند. چون شناخت خدا و رسیدن به محبت و انس به خدا و صفات نیکوی الهی مستلزم صفای باطن و پاک‌سازی روح از شهوات، خودداری از لذت دنیوی، و تحمل رنج و کوشش در این راه است، از این رو فلسفه و اسرار عبادات از دیدگاه امام خمینی مشتمل بر این امور مقرر شده است. بعضی از آنها عبارت است از انفاق مال که موجب جدایی از محبت دنیوی است مانند زکات، خمس و صدقه. پاره‌ای عبارت است از خودداری از شهوات و لذات مانند روزه، و بعضی عبارت است از ذکر و یاد خدا و متوجه گرداندن قلب به سوی او مانند نماز، و برخی عبارت است از تلاش و مجاهده و بذل جان در راه او مانند جهاد، و بعضی عبارت است از مهاجرت از وطن و انفاق اموال و تحمل زحمت‌ها و ذکر یاد خدا، مانند حج.

اهمیت تحقیق

در اهمیت آن همین بس که تجلی آفرینش هستی و بعثت پیامبران(ع) در عالم تشریح و تکوین برای عبادت است که در قرآن کریم از عبادت به عنوان هدف آفرینش جن و انس یاد شده است. «و ما خلقت الجن و الانس الا ليعبدون» (سوره ذاریات، آیه ۵۶) (و من جن و انس را نیافریدم، مگر برای اینکه مرا بندگی کنند). و نیز در آیه دیگر عبادت، غایت و هدف بعثت و رسالت انبیاء(ع) قرار گرفته است: «و لقد بعثنا فی کل امه رسولا ان عبدالله و اجتنبوا الطاغوت» (نحل/۳۶) (همانا ما در میان هر امتی پیغمبری فرستادیم تا به خلق ابلاغ کند که خدای یکتا را پرستید و از طاغوت دوری کنید).

پیشینه تحقیق

اسرار عبادات، در قرآن کریم و روایات به معنای علل الشرایع آمده است؛ و نیز تاکنون درباره آنها کتابهایی نوشته شده است: مانند کتاب سرالصلوه و آداب الصلوه امام و اسرار الصلوه مرحوم میرزا جواد ملکی تبریزی و ...

روش تحقیق

تحلیلی و توصیفی؛ از قرآن کریم و روایات و آثار امام خمینی^(س) می‌باشد.

مفهوم عبادت

عبادت به معنای اظهار خضوع و عالی‌ترین نوع تذلل و کرنش است؛ به عبارت دیگر اعتراف عبد به عجز و قصور در برابر عظمت و قیومیت و ربوبیت خداوند است.

قلمرو عبادت

در فرهنگ اسلام عبادت منحصر به نماز و روزه و حج و جهاد و ... نیست بلکه فراتر از اینها است. هر عملی را که انسان به قصد قربت و نیت خیر و رسیدن به اجر و پاداش انجام دهد و همه

□ امام خمینی معتقد است معرفت، شرط لازم حصول معراج حقیقی و قرب معنوی و وصول به مقام فنای ذاتی است

□ از دیدگاه امام خمینی نه تنها یگانه راه سلوک عارف به تمام عالم ملکوت عبادت است بلکه جز از راه عبادت ظاهری نمی‌توان در هیچ مقامی پایدار ماند و بدون آن نمی‌توان به هیچ مقامی دست یافت

کارهای شایسته‌ای که به نفع مردم تمام شود و جنبه الهی داشته باشد عبادت است. امام رضا(ع) می‌فرماید: «لیست العباده کثره الصلوه و الصوم انما العباده کثره التفکر فی امر الله» (منتخب میزان الحکمه، ص ۳۵۵) (عبادت به فراوانی روزه و نماز نیست، بلکه عبادت به بسیار اندیشیدن در کار خداست). امام علی(ع) فرمود: «ان من العباده لین الکلام و افشاء السلام» (همان) (به نرمی سخن گفتن و سلام کردن به مردم عبادت است).

امام صادق(ع) فرمود: «ان فوق کل عباده عباده و حینا اهل البیت افضل عباده» (همان) (برتر از هر عبادت، عبادتی است و دوست داشتن ما خاندان برترین عبادت می‌باشد).

عبادت در اصطلاح فقه

وظایف و تکالیف محوله به انسان از ناحیه شریعت مقدس که به جا آوردن آنها مشروط به قصد قربت در قالب هیئت و مصداق خاص بیان شده است چه واجب چه مستحب عبادت است مانند: نماز، جهاد، روزه، ...

بنابراین هدف در این تحقیق بررسی اسرار عبادات به خصوص نماز، حج و جهاد به معنای

مصطلح فقهی و عرفانی از دیدگاه امام خمینی می‌باشد. از همین رهگذر پرسش این است که آیا انجام دادن صورت ظاهری عبادت، از نظر امام کافی است؟ آیا هر نماز معراج مؤمن است؟ اسرار عبادات از نظر امام خمینی چگونه است؟

ما ضمن ضرورت این بحث، به پاسخ اجمالی این پرسش‌ها می‌پردازیم، به همین جهت این نوشتار را در یک مقدمه (کلیات) و سه فصل به سامان می‌رسانیم؛ در فصل نخست، به ویژگی‌های سلوکی امام پرداخته، دیدگاه ایشان را بیان می‌کنیم و در فصل دوم دیدگاه امام، درباره اسرار عبادات و التزام عملی وی را نسبت به آنان گزارش خواهیم کرد. در فصل سوم اسرار نماز و نقش آن را از نظر امام تبیین می‌کنیم. تکیه اصلی ما در این تحقیق، دیدگاه‌های عرفانی امام خمینی درباره اسرار عبادات در حوزه عملی است.

فصل اول: ویژگی‌های سلوکی امام خمینی (س)

۱- معرفت‌گرایی امام

در کتابهای سرالصلوه و آداب الصلوه، امام خمینی بیشتر توجه به باطن عبادت دارد، از همین جهت مخالف است با کسی که در صورت مقدور فرادی عبادت می‌کند یا برای عبادت کردن گوشه‌گیری را اختیار کرده است. سرّ رد امام درباره عبادت فردی این است که در عبادت فردی توجه به ظاهر و باطن است، اما در عبادت جمعی (نماز جماعت) تنها توجه فرد به باطن نماز است زیرا که اهل مناجات و اصحاب قلوب نماز در جماعت که حفظ اعداد رکعات را نیز محوّل به غیر می‌کند یکسره دل را متوجه به حق و مناجات او می‌کند (همان). از همین جهت در دیدگاه‌هایش بیشتر توجه به این است که ظاهر به باطن تأثیر گذارد و باطن درست شود. مادامی که باطن بهره از عبادت پیدا کند، به این صورت معرفت حاصل می‌شود. هر چه مقام معرفت بالا رود، احساس ناچیزی غیر خدای تعالی

بیشتر شود (سرالصلوه، ص ۳۲) آنگاه حرکت به وصول الی الله که همان کمال انقطاع و پرواز معنوی است پیدا شود.

بنابراین در توصیه‌های امام خمینی بیشتر مبارزه با ظاهرگرایی شده است و نسبت به معرفت‌گرایی تأکید بیشتر دارد و نماز اهل معرفت را حصول معراج حقیقی و قرب معنوی و وصول به مقام فنای ذاتی می‌داند و معتقد است که معرفت شرط لازم برای سفر معنوی و عروج به معراج حقیقی است، در این رابطه اشاره می‌کند به حدیث مشهود پیامبر (ص) که فرمود: «الصلوه معراج المؤمن» (همان، مقدمه، ص ۲۹). همچنین وی معتقد است که روح عبادت و تمامیت و کمال آن بستگی به حضور قلب (صورت باطنیه) آن دارد. هیچ عبادت بدون صورت باطنیه پذیرفته به درگاه احدیت نشود (همان، ص ۱۵) از این نظر روح و حقیقت عبادت را تحصیل حضور قلب (معرفت) می‌داند و بدون تحصیل معرفت عبادت را از درجه اعتبار ساقط و بلااثر می‌شمارد. امام این رابطه استشهاد می‌کند به عمل اولیاء (علیهم السلام) که کمال عمل اولیا (ع) به واسطه جهات باطنیه بود و الا صورت عمل چندان مهم نیست. نازل شدن چندین آیه در سوره هل اُتی در مدح علی (ع) و اهل بیت طاهرینش (ع) به واسطه چندین قرص نان نبوده است، بلکه برای جهات باطنیه و نورانیت صورت عمل بوده است. چنانچه قرآن کریم می‌فرماید: «انما نطعمکم لوجه الله لا نرید منکم جزاء ولا شکورا» (دهر/ ۹) (ما فقط برای وجه خدا (رضای خدا) شما را اطعام می‌کنیم و هیچ پاداش و سپاس از شما نمی‌خواهیم) نتیجه اینکه اندیشه‌های امام خمینی درباره عبادات به ویژه نماز جنبه معرفتی دارد نه ظاهری. هیچگاه ایشان در زمینه عبادات توجه به ظاهر تنها را کافی نمی‌داند. ظاهر در صورتی خوب است که به باطن تأثیر گذارد لذا ملاک در تمامیت و معراجیت هر عبادت را همان معرفت پیدا کردن به باطن آن می‌داند.

پیوند ناگسستنی عبادات و سیر و سلوک عرفانی

سخنان عرفا از ابتدای شکل‌گیری علم عرفان و دوران رشد و شکوفایی آن تا به امروز درباره شریعت و طریقت مراحل مختلف را پشت سر گذاشته است. بعضی می‌گویند: نیل به باطن شریعت

با ترک ظاهر کافی است (ر.ک: بنیان مرصوص امام خمینی^(س)). بعضی در قید و بند ظواهرند و مردم را از آداب باطنی شریعت باز می‌دارند. (آداب الصلوه، صص ۸۵ و ۱۵۴ و ۲۸۹) بعضی از عرفا و صوفیه معتقد هستند که نماز وسیله کمال سالک است و چون سالک به مرتبه کمال و شهود و وصول به حق رسید، تکالیف شرعیه از او ساقط می‌شود. (عارف و صوفی چه می‌گوید؟ ص ۱۸) اما از دیدگاه امام خمینی نه تنها یگانه راه سلوک عالم به تمام عارف ملکوت، عبادت است، بلکه جز از راه عبادت ظاهری نمی‌توان در هیچ مقامی پایدار ماند. چنانچه بدون آن نمی‌توان به هیچ مقامی دست یافت، حتی مقام رسالت پیامبر(ص) نیز بستگی به عبادت ظاهری او دارد (تعلیقات علی شرح فصوص الحکم و مصباح الانس، ص ۳۹). جایگاه ظاهر و باطن عبادت، نزد ایشان به گونه‌ای است که تأثیر اعمال باطنی و رسیدن به آن پیوستگی تام به انجام دادن درست ظواهر اعمال دارد. وی این پیوستگی ظاهر و باطن عبادت را تا پایان سلوک عارف لازم دانسته، می‌فرماید: بدان که هیچ راهی در معارف الهیه پیموده نمی‌شود؛ مگر آنکه ابتدا کند انسان از ظاهر شریعت و تا انسان متأدب به آداب شریعت حقه نشود، هیچ یک از اخلاق حسنه از برای او به حقیقت پیدا نشود و ممکن نیست که نور معرفت الهی در قلب او جلوه کند و علم باطن و اسرار شریعت از برای او منکشف شود و پس از انکشاف حقیقت و بروز انواری معارف، در قلب نیز متأدب به آداب ظاهره خواهد بود و از این جهت دعوی بعضی باطل است که به ترک ظاهر علم باطن پیدا شود یا پس از پیدایش آن به آداب ظاهره احتیاج نباشد. و این از جهل گوینده است به مقامات عبادات و مدارج انسانیت. (چهل حدیث، ص ۸) با این بیان می‌توان گفت که دوران امام خمینی دوران شکوفایی و بالندگی علم عرفان می‌باشد. چون قبل از ایشان عرفا هر یک بر مذاق عرفانی خویش علم عرفان را عرضه می‌کردند که بعضی از آنها مروج دعاوی صوفیه بودند چنانکه اشاره شد. بنابراین وی در بسیاری از آثار خود علم عرفان را ارائه می‌کند، از علم به باطن و پیوستگی مستمر ظاهر و باطن، نیز چیزی فروگذار نکرده و مقامات و مراتب سالکان را بر اساس اسرار نماز پی‌ریزی می‌کند. حتی ایشان از عارفان واقع‌نگر دفاع می‌کند و می‌گوید «از امور مهمه‌ای که تبه به آن لازم است، اخوان مؤمنین خصوصاً اهل علم... باید در نظر داشته باشند که اگر کلام از بعضی علماء نفس و اهل معرفت

دیدند یا شنیدند به مجرد آن که به گوش آنها آشنا نیست... بدون حجت شرعیه رمی به فساد و بطلان نکنند و گمان نکنند که هرکس اسمی از مراتب نفس و مقامات اولیاء و عرفا و تجلیات حق و ... برد صوفی است یا مروج دعاوی صوفیه است (فصّ ایوبی، ص ۲۰۱ و سرالصلوه، ص ۳۸) لذا با این ویژگی می توان گفت که دوران امام خمینی دوران پختگی علم عرفان نیز هست.

فصل دوم: اسرار عبادات از دیدگاه امام خمینی

۱- اسرار حج

فریضه بزرگ حج در بین عبادات، از اهم فرایض است؛ و شارع نسبت به اسرار آن اهتمام زیادی دارد، قرآن می فرماید: «جعل الله الکعبه البیت الحرام قیاماً للناس» (مائده/۹۷) (خداوند کعبه را خانه احرام قرار داد (و حرم آن را واجب کرد) برای نگهداری و ایستادگی مردم). امام خمینی با استناد به این آیه شریفه چندین سرّ را برای حج بیان می دارد که به برجسته ترین آنها اشاره می شود:

الف) اجتماعی

ایشان در این باره می‌فرماید خداند سرّ و انگیزه حج و غایت کعبه و بیت‌الحرام را نهضت و قیام مسلمانان برای مصالح ناس و توده‌های مستضعف جهان قرار داد. به نظر وی سرّ اجتماعی حج آن است که در این اجتماع بزرگ الهی، مسلمانان به بررسی مشکلات عمومی مسلمین پرداخته و در راه رفع آنها با مشورت همگانی کوشش کنند (صحیفه حج، ج ۱، ص ۷۴).

ب) سیاسی

از نظر امام خمینی اعلان برائت از مشرکان از ارکان توحیدی واجبات سیاسی حج است؛ و معتقد است که نه تنها اعلان برائت به ایّام و مراسم حج، منحصر نشود که باید مسلمانان فضای سراسر عالم را از محبت و عشق نسبت به ذات حق و نفرت و بغض نسبت به دشمنان خدا لبریز کنند (همان، ص ۱۹۸) بنابراین تکیه اصلی امام بر سرّ سیاسی حج این است که اعلان برائت از مشرکین تحقق یابد، چرا که این اشعار تبری از مشرکین، قبل از نهضت امام خمینی فراموش شده بود، و ایشان آن را احیا نمود. از همین رهگذر می‌توان گفت امام هم حج را اقامه نمود و هم بر طبق دستور قرآن عمل کرد: «و اذان من الله و رسوله یوم الحج الاکبر ان الله بریء و من المشرکین و رسوله» (توبه/۳) (و در بزرگ‌ترین روز حج، خدا و رسولش به مردم اعلام می‌دارند که بعد از این از عهد مشرکین خدا و رسول بیزارند).

ج) عبادی و تربیتی

امام خمینی درباره سرّ عبادی و تربیتی حج ابتدا تأکید بیشتر دارد که حاج صور فقهی این واجب بزرگ را درست انجام دهند، آنگاه اشاره می‌کند به اسرار معنوی آن و می‌فرماید جهات معنوی حج بسیار است و مهم آن است که حاجی بداند که کجا می‌رود و دعوت چه کسی را اجابت می‌کند و مهمان کیست و آداب این مهمان چیست و بداند که هر خودخواهی و خودبینی با خداخواهی مخالف است. اگر همین یک جهت عرفانی و معنوی برای انسان دست دهد و لیکه به

راستی مقرون، نه نوای حق تعالی تحقق حقیقی یابد، انسان در همه میدانهای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و حتی نظامی پیروز می شود (صحیفه حج، ج ۱، ص ۱۸۵).

۲- اسرار جهاد

یکی از عبادات بزرگ در اسلام جهاد می باشد که اسلام نسبت به آن تأکید بیشتر دارد و برای آن اسرار زیاد بیان کرده است. قرآن کریم می فرماید: «قل ان کان آباؤکم و ابناءؤکم و اخوانکم و ازواجکم و عشیرتکم و اموال اقترفتموها و تجاره تخشون کسادها و مساکن ترضونها اجب الیکم من الله و رسوله و جهاد فی سبیلہ فترَبَّصوا حتی یأتی الله بأمره والله لایهدی القوم الفاسقین» (توبه/۲۴) (بگو اگر شما، پدران و پسران و برادران و زنان و خویشان خود را و اموالی که جمع آورده اید و مال التجاره که از کساد آن بیمناکید و مسکن هایی که بدان دل خوش کرده اید بیش از خدا و رسول او و جهاد در راه او برای شما محبوبتر است پس منتظر باشید تا امر نافذ خدا جاری گردد و خداوند بدکاران را هدایت نخواهد کرد). امام خمینی در ذیل این آیه می فرماید این آیه بعد از حبّ خدای تعالی و رسول اکرم (ص) در بین تمام احکام الهی، جهاد فی سبیل الله را ذکر فرموده و تبه داده که جهاد فی سبیل الله در رأس تمام احکام است که آن حافظ اصول است. (صحیفه حج، ج ۱، ص ۱۹۶) بنابراین اساس اسرار جهاد برمی گردد به حفظ اصول و ارزش های اسلامی زیرا که تا فرهنگ جهاد و عشق به شهادت در راه خدا در بین مسلمانهاست، کفار با آهنگ حمله بر اصول و ارزش های اسلامی هیچگاه غلبه پیدا نمی کند. از همین رهگذر است که از اندیشه های امام خمینی درباره جهاد اسرار زیادی استفاده می شود که اصلی ترین آنها عبارت است از:

الف - سلاح معنوی

ایشان در این باره می فرماید سرّ پیشرفتی که در صدر اسلام شده این است که سربازان اسلام با تعداد کمی که داشتند در مقابل تعداد زیادی از سربازان دشمن که یکی ایران و یکی روم بود و

بسیار هم مجهز بودند، ایستادند و پیروز شدند، زیرا سلاح معنوی داشتند، یعنی اعتقادشان بر این بود که ما اگر برویم و کشته شویم باز هم سعادت‌مند هستیم، اگر بکشیم هم ما سعادت‌مندیم (تیان، دفتر ۲۴، ص ۱۲۲).

ب - امداد جنود غیبیه

همان‌طور که در صدر اسلام، جنود غیبیه پشتیبان لشکر اسلام بود، شما امروز همان وضعیت را دارید، برای خدا قیام کردید و مقابل مستکبران و مقابل کفار و مطمئن باشید که جنود غیبیه با شماست و هر یک شما در مقابل چندین نفر آنها می‌توانید عرض اندام کنید. البته امام امداد جنود غیبیه را مشروط بیان می‌کند و آن اینکه ما به عهد خود باقی باشیم، عهدی که با اسلام داریم، حفظ اسلام، حفظ کشور اسلامی، حفظ نوامیس اسلامی و هیچ وقت این توجه را از خود بیرون نکنیم (همان). بنابراین از نظر امام؛ سلاح معنوی، و امداد جنود غیبیه، مهمترین اسرار جهاد است که در سایه آنها عشق به شهادت و سعادت زنده می‌شود.

فصل سوم: اسرار نماز از دیدگاه امام خمینی

۱- جایگاه اسرار نماز در سیر و سلوک

از نظر امام خمینی نماز در بین عبادات، مظهر تمام اسماء الهی (همان، ص ۱۲۶) و جامع‌ترین اظهار بندگی به درگاه خداست که مهمترین وسیله تقرب و عروج کمالی و معراج معنوی سالک است و موجب قدم گذاشتن او به محفل انس (قاب قوسین) می‌شود، زیرا مادامی که سالک در سلوک سیرالی الله است، نمازش براق سیر و رفرع عروج است (سرالصلوه، ص ۵) به نظر ایشان، برای سالک در این سیر معنوی دو چیز مهم است:

- الف) تحصیل ظواهر نماز، از احکام و آداب و شرایط و ارکان و مقدمات و تعقیبات آن.
- ب) تحصیل باطن نماز یعنی اسرار آن که عبارت است از حضور قلب که لب و حقیقت نماز

□ دوران امام خمینی دوران شکوفایی و بالندگی علم عرفان است

□ تحصیل باطن نماز یعنی اسرار آن حضور قلب است که لب و حقیقت نماز می باشد

می باشد. بنابراین امام خمینی معتقد است که هر یک از ظاهر و باطن در همدیگر تأثیر پیوسته و مستمر دارند اگر کسی می بیند با انجام دادن نماز باطن برای او حاصل نشد، بداند که ظاهر را درست انجام نداده است. اگر از ظاهر به باطن پی برد - تا هر مرتبه که متحقق شد - نماز او حقیقت پیدا می کند.

۲- نقش اسرار نماز در سیر و سلوک

از آنجا که دیدگاه امام خمینی درباره عبادات به ویژه نماز، بیشتر جنبه عملی دارد نه تفکری و نظری. از این رهگذر امام اصرار دارد که سیر و سلوک در عبادات از مرحله نظری خارج شود و به مرحله تصدیق و عمل درآید. ایشان در بزرگترین مانع برای سیر و سلوک دین را می داند، در مبارزه با حبّ دنیا چندین حدیث نقل می کند از جمله استدلال می کند به حدیث معروف امام صادق (ع) که فرمود: «رأس کل خطیئه حبّ الدنيا» دنیادوستی منشأ هر گناه است (منتخب میزان الحکمه، ص ۲۰۲).

مادر بتها بت نفس شماست   زآن که آن بت مار و این بت اژدهاست (سرالصلوه، ص ۷۵)

و معتقد است که حب دنیا و محبت به آن انسان را از ریاضات شرعی و سیر و سلوک باز دارد و جنبه طبیعت را قوت دهد که در مقابل روح، طبیعت اطاعت روح و انقیاد آن را نکند و عزم انسان را سست کند و اراده را ضعیف نماید. از این جهت وی تأکید دارد که سیر و سلوک در

عبادات خصوصاً نماز شیوه عملی داشته باشد، زیرا نقشی که اسرار عبادات و ریاضات شرعیه در سیر و سلوک دارد این است که روح را در مقابل طبیعت قوی کند و طبیعت را در تسخیر روح درآرد و روح در مقابل آن دارای قدرت و سلطنت گردد. در این باره امام خمینی می‌فرماید: یکی از اسرار بزرگ عبادات و ریاضات شرعیه این است که بدن و قوای طبیعه و جنبه ملک تابع و منقاد روح گردد و اراده نفس در آن کار کن شود و ملکوت نفس بر ملک غالب آید به طوری که روح دارای نفوذ امر شود. به مجرد اراده، بدن را به هر کاری بخواهد وادار کند و از هر کار بخواهد باز دارد. ملک بدن و قوای ظاهره ملکیه تابع و مسخر ملکوت گردد، به نحوی که بی‌مشقت و تکلیف هر کاری را بخواهد انجام دهد (چهل حدیث، ص ۱۲۵). بنابراین از نظر امام خمینی اسرار عبادات و ریاضات شرعیه، کلیدی‌ترین نقش را در سیر و سلوک دارند حتی ایشان تأکید دارد که انسان برای قوی کردن عزم و اراده؛ در ابتدا عبادات شاقه و پر زحمت انجام دهد تا اینکه روح بر طبیعت غالب آید. اقالیم سبعة ملک تسلیم ملکوت شود، زیرا که نقش و فضائل اسرار عبادات شاقه و پر زحمت این است که ملک بدن و قوای ظاهره و باطنه آن مثل ملائکه الله شود که عصیان خدا نکند حضرت امام بهترین راهبرد را اینگونه بیان می‌دارد:

در زمستان سرد، شب از خواب ناز گذشتن، به عبادت حق تعالی قیام کردن، روح را بر قوای بدن چیره می‌کند و اراده را قوی می‌کند. این در ابتدا هر چند مشکل است، کم کم پس از اقدام زحمت کم می‌شود و اطاعت بدن از نفس زیاد می‌شود. اگر چند مرتبه اقدام کنیم زحمت مبدل به راحت می‌شود. اهل آن از آن لذت می‌برند (همان، ص ۱۲۶). حاصل دیدگاه امام خمینی اینکه آفت سیر و سلوک حبّ دنیا و دلبستگی به آن است که ممکن است هر لحظه آسیب رساند ولی در مقابل حبّ دنیا قیام به عبادات شرعیه بالخصوص نماز و اسرار آن نقش رفع دارند. (مانع آسیب رسانی آن در سیر و سلوک است).

۳- تفاوت کتاب سرّ الصلوه و آداب الصلوه

کتاب سرّ الصلوه کتابی است که در آن مطالب عالیه عرفانی به حال عموم غیر مأنوس است

□ نماز در بین عبادات بالاترین مرتبه را دارد و از نظر جامعیت، دریای خروشان است که در هر یک از اذکار و کارهای آن اسرار زیادی نهفته است

□ از نظر امام خمینی، سلاح معنوی و امداد جنود غیبیه مهمترین اسرار جهاد است که در سایه آنها عشق به شهادت و سعادت زنده می‌شود

جز اهل معرفت، زیرا که از انفاس قدسی حضرت امام خمینی تجلی نموده است. جوشش این گونه مطالب از لبان مبارک کسی است که خود در مشاهده‌های قلبی قطعاً به معراج حقیقی و کمال انقطاع صعود نموده است و به عبارتی «سالک الی الله» است. همین حقیقت عرفانی امام و جامعیت ایشان بین غیبت و شهود بوده است که هرچه انسان در این کتاب عمیق‌تر شود، جوشش مطالب بیشتر می‌شود. بنابراین کسی که اهل سیر و سلوک نباشد یا آن که قدم به محفل عرفان نگذاشته باشد ذهن او قاصر از فهم این کتاب است. به تعبیر خود حضرت امام: همه می‌توانند قیام به آداب صوریه نماز کنند ولی قطع از غیر حق و وفود به حضرت او برای هر کس میسر نشود جز اهل معارف «الهیة و اولیاء کامل و محبین و مجذوبین» (سرالصلوه، ص ۱۰).

چون بت نفس پاره کردن و برافکندن حجاب‌های انانیت و انیت و قدم به محفل انس گذاشتن و به قاب قوسین رسیدن کار هر کسی نیست، بنابراین کتاب سرالصلوه ویژه خواص اهل عرفان تدوین شده است و عموم مردم از آن بهره کافی نمی‌برند.

نحوه چپش کتاب آداب الصلوه خیلی ساده و روان و قابل فهم برای عموم است. بیشترین مباحث این کتاب مربوط می‌شود به آداب ظاهری و آداب باطنی نماز. مراد از آداب ظاهری این

است که مراعات نکردن آنها یا موجب بطلان نماز صوری یا نقصان آن گردد و مقصود از آداب باطنی آداب قلبیه است که با مراعات نکردن آنها نماز معنوی را بطلان یا نقصان دست دهد. بنابراین این کتاب با کتاب سرالصلوه کاملاً فرق دارد. اگر عبارت در کتاب سرالصلوه با بیان عرفانی ذکر شده است در این کتاب با بیان ساده تبیین شده است. مثلاً عبارت انیت و انانیت را در کتاب سرالصلوه آورده است که جز اهل معرفت آن را نفهمند. در کتاب آداب الصلوه امام مرادف آن کلمات خودبینی و خودخواهی را ذکر کرده است (آداب الصلوه، ص ۷) و نیز در کتاب سرالصلوه نماز اهل معرفت را تعریف به حصول معراج حقیقی و قرب معنوی و وصول به مقام فنای ذاتی تعریف کرده است. در این کتاب می‌فرماید: شرایط و روحیه نماز اهل معرفت را تحصیل کن و از این معجون الهی برای درمان تمام دردها و نقص‌های نفوس فراهم آمده استفاده کن (همان، ص ۵) بنابراین تفاوت این دو کتاب مفید از دقت و مطالعه در آنها به خوبی واضح و روشن می‌شود. البته تفاوت به این معنا نیست که امام در این کتاب از عرفان استفاده نکرده است. بلکه در این کتاب امام از مطالب عرفانی ساده و مأنوس به حال عموم استفاده کرده است.

تبیین اسرار نماز از دیدگاه امام خمینی

نماز در بین عبادات بالاترین مرتبه را دارد؛ و از نظر جامعیت، دریای خروشان است که در هر یک از اذکار و کارهای دیگرش اسرار زیادی نهفته است. هر چه انسان دنبالش برود، از نظر امام انسان را تا مافوق عالم طبیعت و مافوق عالم وجود می‌کشاند (صحیفه حج، ج ۱، ص ۱۷۵) قرآن می‌فرماید: «قد افلح المؤمنون الذین هم فی صلاتهم خاشعون» (مؤمنون / ۲۱) (همانا رستگار شدند مؤمنان، آنان که در نمازشان خاشع‌اند) خشوع در نماز یعنی پرواز روح از خلق به حق. از همین رهگذر امام خمینی درباره سرّ نماز می‌فرماید: سرّ نماز همان حصول معراج حقیقی و قرب معنوی و وصول به مقام فنای ذاتی است، در اوضاع به سجده ثانیه، که فنای از فنا است، در اذکار به (ایاک نعبد) که مخاطبه حضوریه است حاصل شود (سرالصلوه، ص ۱۴). بنابراین مبنای ایشان این

است که برای هر یک از اوضاع و اذکار نماز، اسرار وجود دارد که اساس آنها را چندین سفر تشکیل می‌دهد که در همه این سفرها همسفر خداست. البته مقدمه سیر و عروج از اذان و اقامه شروع می‌شود که در آن سر اجمالی نماز را اعلان می‌کند، انسان و جنود ملکی و ملکوتی آن را به فطرت خداخواهی آگاه می‌سازد. وقتی بنده به اینجا رسید اعلان حضور دهد و قلب را که از خیار جنود الهی است، در این مملکت امام قرار دهد و سایر قوای منتشره را جمع کرده، مأموم قرار دهد و جنود متفرقه در اقالیم ظاهره و باطنه را که به دست قلب مفتوح شده، جمع آوری نماید و ملائکه ملکوت نیز بر گرد او اجتماع کرده و به او اقتدا کند (همان، ص ۶۹). از این مبنای امام استفاده می‌شود که فطرت خداخواهی در جوهر انسان است، منتها در یک مرتبه ضعیف. لذا سرّ اذان و اقامه آن است که آن فطرت و سایر قوا را آگاه ساخته مهیای عروج می‌کند. آنگاه سفرهای روحانی و عروج به معراج الهی آغاز می‌گردد. البته شیطان و جنود او که قطاع الطریق هستند، همواره سعی دارند این عروج را به هم زنند. برای نجات از تیررس شیطان و جنود او امام خمینی می‌فرماید طریقی نزدیک‌تر به نجات آن است که مصلی خود را در جمیع اقوال و افعال، تسلیم روحانیت رسول خدا (ص) یا مقام ولایت امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) کند. چون طی این سلوک روحانی و معراج الهی را، به هدایت آن بزرگواران می‌کند، نیز به تبعیت محض و تسلیم صرف از آنها کند (همان). این سفرها هر کدام مراتب دارند که هر مرتبه‌ای اثر مناسب آن مرتبه را دارد. از نظر امام خمینی سفر اول همان سیر از خلق به حق مقید است و آغاز سفر دوم از حق مقید به حق مطلق و انجام آن حق مطلق است که در اینجا سالک به مقام فنا نایل می‌گردد و حالت محو به او دست می‌دهد. آغاز سفر سوم سیر از حق به سوی خلق است (مصباح الهدایه الی الخلافه والولایه، صص ۲۰۴، ۲۰۷ و ۲۰۸). در این سفر حقایق و کمالات اشیا برای سالک منکشف می‌گردد. از همین جهت هست که بالاترین مرتبه اسرار نماز، در شهود جمال معبود نهفته است که همه مجاری اداراکی نماز گزار را مرتبط با آن جمال محض می‌کند و از غیر جمال معبود باز می‌دارد. لذا ممکن است نوک شکسته تیر را از پای نماز گزار در حالت سجده بیرون آورند و او احساس نکند و نال مستمندی را در حال رکوع بشنود و انگشتر خویش را به او صدقه بدهد (ر.ک: بنیان مرصوص امام

خمینی، ص ۱۴۰). زیرا جمع بین این دو حال، از لحاظ ظاهر بسی دشوار است ولی از جهت اسرار نماز، کاملاً سهل می‌باشد. چون گفته شد که اگر عبد در پرتو قرب نوافل به جایی رسد که همه کارها را با مجاری ادراکی و تحریکی خداوند، در مقام ظهور فعلی انجام می‌دهد. فعل خداوند حق است و باطل در آن راه ندارد، لذا همه شئون جذب و دفع، ارسال و امساک او حق خواهد بود. بنابراین از دیدگاه امام اسرار نماز عبادت از بعد عرفانی نماز است، که هرچه انسان دنبال آن اسرار برود، بیشتر عروج و صعود به سوی حق در قلب او رخ دهد. در هر کدام از اسرار اذکار نماز، چه اذان و اقامه، قرائت، رکوع، سجود و ... این خصوصیت نهفته است.

فهرست منابع:

- ۱- قرآن کریم.
- ۲- امام خمینی، روح الله، آداب الصلوه، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۳.
- ۳- امام خمینی، روح الله، تعلیقات علی شرح فصوص الحکم و مصباح الانس، مؤسسه پاسدار اسلام، ۱۴۱۰هـ.ق.
- ۴- امام خمینی، روح الله، چهل حدیث (اربعین حدیث)، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ ۳۳، ۱۳۸۴.
- ۵- امام خمینی، روح الله، سرالصلوه معراج السالین و صلوه العارفين، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۱.
- ۶- امام خمینی، روح الله، صحیفه حج، نشر معروف، ۱۳۸۲.
- ۷- امام خمینی، روح الله، مصباح الهدایه الی الخلافه والولایه، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۶.
- ۸- تبیان، دفتر ۲۴: جنگ و دفاع در اندیشه امام خمینی، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۸.
- ۹- تهرانی، جواد، عارف و صوفی چه می‌گوید؟ بنیاد بعثت، ۱۳۶۹.
- ۱۰- جوادی آملی، عبدالله، بنیان مرصوص امام خمینی، مرکز نشر اسراء، ۱۳۸۴.
- ۱۱- محمدی ری شهری، محمد، منتخب میزان الحکمه، سازمان چاپ و نشر دارالحدیث، ۱۳۸۴.